

QUADERNS DE PREHISTÒRIA I ARQUEOLOGIA DE CASTELLÓ

VOLUM 37

Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques

2019

Publicació periòdica anual del Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques (SIAP)
S'intercanvia amb altres publicacions semblants d'Arqueologia, Prehistòria i Història Antiga.

Periodic publication of the Archaeological and Prehistoric Research Service.
It interchanges with others similar publications of Archaeology, Prehistory and Ancient History.

Edita

SIAP

Servei de Publicacions

Diputació de Castelló

Director

Arturo Oliver Foix

Secretariat de redacció

Gustau Aguilera Arzo

Consell de redacció

Empar Barrachina Ibáñez

Ferrán Falomir Granell

Josep Casabó Bernad

Pau Conde Boyer

Informació i intercanvi (information & interchange)

Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques

Edifici Museu

Av. Germans Bou, 28

E-12003 Castelló de la Plana

arqueologia@dipcas.es

Repositoris digitals

repositori.uji.es

dialnet.unirioja.es

Disseny coberta

Antonio Bernat Callao

Imprimeix

Cromavite-Servicios Gráficos • José Carlos Latorre

ISSN

1137.0793

Dipòsit legal

CS•170-95

SUMARI

	<u>Pàgs.</u>
E.BARRACHINA, B. AGUSTÍ, M. BURDEUS. El Periquité de Cortes d'Arenós. Una nova necròpolis tumular de l'Alt Millars (Castelló)	5
P. MEDINA, E.BARRACHINA, P. TOMÁS. La Leguna de Cortes de Arenoso a través de les prospeccions del SIAP: aproximació a la dinàmica històrica d'un espai de muntanya	25
P. MEDINA, F. FALOMIR, G. AGUILELLA. Emprems de fibres tèxtils en context islàmic emiral al Tossal de la Vila (la Serra d'en Galceran, Castelló). Anàlisi a través de tècniques digitals de baix cost: <i>Reflectance Transformation Imaging i Morphological Residual Model</i>	39
A. OLIVER. La Ilercavonia: argumentos desde el silencio	45
A. VICIACH, M. L. ROVIRA. Avanç de les darreres campanyes d'excavació arqueològica al poblat de Sant Josep de la Vall d'Uixó (Plana Baixa)	63
V. ALBELDA. Ruaya (València): los iberos al otro lado del Túria	81
J. ALFONSO, F. LÓPEZ, S. DELAPORTE, A. MIGUÉLEZ. Una necròpolis ibèrica de finals del segle VI aC en el Camí de Vinamargo (Castelló de la Plana)	99
G. CLAUSELL, P. GARCÍA, G. PASCUAL. Lienzos de murallas romano-republicanas de <i>opus siliceum</i> en el Torrelló del Boverot (Almassora, Castelló)	113
C. FALOMIR, J. ALFONSO, A. MIGUÉLEZ. El vidre circular hemisfèric de la vil·la romana de Vinamargo, Castelló	127
P. MEDINA, J. BENEDITO, J. M. MELCHOR. El paisaje funerario en el yacimiento romano de Santa (l'Alcora, Castellón). Lectura de un probable monumento funerario	133
R. JÁRREGA. La Vía Augusta no es un topónimo. Aproximación a la organización territorial del Este de Hispania en época de Augusto.....	143
J. M. MELCHOR, J. BENEDITO, S. LLIDÓ, J. A. SANCHIS, J. A. MADRID. Estudio arqueológico y antropológico de los restos humanos de la Cueva Honda de Cirat (Castellón).....	169
S. SELMA. La primitiva església de Santa Maria de Peníscola. Troballes arqueològiques i evolució històrica	179
P. GARCÍA, J. PALMER, V. ROYO, Y. CARRIÓN, A. GARCÍA, J. A. RUIZ, C. REAL, M. VALLS, G. PÉREZ. Un exemple de fortificació cristiana de nova planta del segle XIII: Portell de Morella	191
Resum de les activitats del Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques a l'any 2018.....	215
Normas de colaboración	223

La primitiva església de Santa Maria de Peníscola. Troballes arqueològiques i evolució històrica

Sergi Selma Castell*

Resum

La intervenció arqueològica en la església parroquial de Santa Maria de Peníscola es dugué a terme en el marc d'un projecte més ampli de restauració i rehabilitació del conjunt arquitectònic. Els treballs arqueològics se centraren a l'espai interior de l'església i més concretament dins de la planta gòtica de l'edifici. S'han recuperat algunes estructures i diferents materials que permeten delimitar amb precisió la planta del temple primitiu, construït després de la conquesta feudal del segle XIII, alhora que també es pot fixar millor el seu procés de canvis i d'evolució històrica fins a l'actualitat.

Paraules clau: Arqueologia medieval, església de conquesta, temple gòtic, baixa edat mitjana, Peníscola.

Abstract

The archaeological excavation in the Santa Maria parish church in Peníscola was carried out within the framework of a wider project to restore and renovate the architectural complex. The archaeological work was undertaken inside the building, specifically on its Gothic floor plan. Certain structures and materials were discovered from which an accurate outline of the primitive temple, built following the thirteenth century feudal conquest, can be identified, and at the same time also provide a better definition of the process of historical changes and evolution to the present day.

Keywords: Medieval architecture, conquest church, Gothic temple, early Middle Ages, Peníscola

INTRODUCCIÓ

L'església parroquial de Santa Maria o de la Mare de Déu dels Socors és un dels edificis historicoartístics més destacats de la població de Peníscola, situada a la comarca del Baix Maestrat, al nord del País Valencià. L'immoble està situat al davant mateix del portal Fosc o portal de Felip II, just a la vora del carrer Major i, per tant, dins del conjunt històric que conforma el recinte emmurallat de la vila medieval de Peníscola.

La restauració i la rehabilitació general de l'església parroquial de Santa Maria de Peníscola que es dugué a terme l'any 2005 permeté acollir per un temps el muntatge expositiu *Paisatges Sagrats* organitzat per la Generalitat Valenciana. La intervenció en el conjunt arquitectònic comportà la necessitat de realitzar tota una sèrie de treballs que afectaren des

de la seua aparença externa fins a les voltes de la construcció, així com també el seu interior i, en este sentit, es produïren actuacions sobre el paviment de la nau principal i les capelles laterals que requeriren dels preceptius treballs arqueològics.

L'església parroquial és una construcció interessant en tant que conserva elements romànics del segle XIII, una part gòtica de mitjans del segle XV molt completa, i un magnífic edifici d'estil neoclàssic inaugurat l'any 1739. Quatre anys després fou beneïda la Capella de la Comunió annexa. L'antiga espadanya romànica fou destruïda a la Guerra del Francès, a principis del segle XIX, i no es va construir l'actual campanar fins els anys 1862-1866.

Durant la guerra civil de finals dels anys trenta del segle XX, el lloc va patir també diverses destrosses. Una de les reparacions practicades correspondria, molt probablement, a la col·locació del pavi-

* Universitat Jaume I de Castelló, UJI. sselma@uji.es

ment hidràulic i les reparacions amb ciment que cobrien tot el terra de la nau principal i de les capelles de l'església fins a esta darrera intervenció.

ELS PRECEDENTS

Els diferents autors que parlen de l'església parroquial de Santa Maria coincideixen a assenyalar la convivència, en el conjunt arquitectònic actual del temple, de restes constructives corresponents a diferents períodes històrics (Simó, 2003; Zaragoza i Gil, 2005; Selma, 2007). Una cronologia somera passa per recordar la presència d'una porta i un llenç de la construcció original del segle XIII, la gran nau gòtica amb les seues arcades de mitjans del segle XV i, finalment, l'ampliació neoclàssica del segle XVIII amb el creuer i el presbiteri actuals. Sense oblidar altres reformes puntuals.

Destaca, però, el fet de trobar alguns elements arquitectònics i artístics fora de context i, alhora, reutilitzats en espais construïts amb posterioritat, com ara algunes làpides sepulcral, pilastres de carreus encastades als antics contraforts, o controvertides lectures que ofereix l'estratigrafia murària en alguns indrets de l'església, amb finestres i portes tapiades, o bases de pilastres sobre dimensionades.

L'església sembla haver patit puntuals però reiterades destruccions en moments de conflictes bèl·lics al llarg de la seua història, cosa que afectà la seua estructura arquitectònica, la distribució interna i els accessos. Algunes de les reformes que es produïren afectaren el subsòl i alteraren els nivells de sedimentació sobre els quals descansaven els terres i paviments de les esglésies primitives.

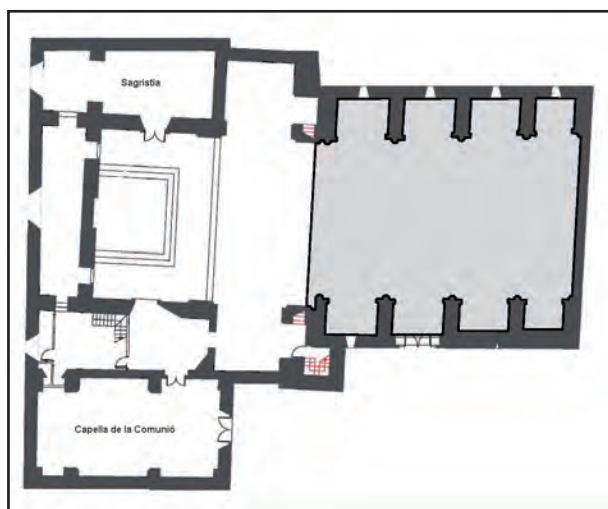

Figura 1. Planta de l'església. En color gris s'indica la zona amb intervenció arqueològica.

Sembla oportú, doncs, ressenyar l'existència d'alguns elements arquitectònics que mereixen una atenció especial. D'una banda, el llenç amb la porta i les espitlleres de carreus, que tenen vessada interior i exterior, de l'església de conquesta; d'altra, la porta lateral que s'obri a la plaça de l'Ajuntament amb l'emblema de l'Orde de Montesa. Mentre que a l'interior hi havia indicis d'anivellaments antròpics sobre la roca de base per tal de conformar plataformes, més o menys extenses, on fixar els fonaments de les antigues construccions.

Era un fet evident que la planta actual de l'església parroquial havia anat creixent amb el pas dels segles, i calia aprofitar l'avinentesa per tal d'intentar, almenys, conèixer en quina mesura foren aprofitades o no les estructures precedents, així com reunir un major nombre de dades que permeteren una lectura més acurada de l'edifici actual i el seu creixement.

Des d'una vessant estrictament arqueològica, cal indicar que el suport topogràfic sobre el qual es construí l'església parroquial o els edificis previs era, en gran mesura, un desconegut. A hores d'ara, se sabia que la construcció de l'església es va fer ubicant-la de forma perpendicular al pendent natural del terreny, per la qual cosa va caldre construir diferents murs que permeteren fer terrasses al pendent i aconseguir superfícies horitzontals, cada vegada majors en funció del creixement del temple en cada època.

Alguns d'estos murs eren coneguts i visibles, però d'altres no. A més, la reedificació del temple en diferents moments després de processos d'assolament o destrucció és un fet que, generalment, provoca l'ocultació de materials diversos amb valor arqueològic. Les restes arqueològiques apareixen entre els sediments de runa aportats per tal d'engrandir les successives plataformes artificials sobre les quals construir les ampliacions de l'església, o tot simplement per sota dels nous paviments que es van superposant als anteriors.

En un conjunt historicoartístic com este, on no es coneixia cap mena de referència arqueològica prèvia, resultava més que oportú efectuar una excavació per tal d'obtenir una lectura estratigràfica – del subsòl i també murària – que il·lustrés sobre l'evolució arquitectònica i artística de l'església parroquial de Sant Maria de Peníscola. Una intervenció arqueològica que, malauradament i per motius diversos, hagué de ser limitada en el temps i en l'espai. Els treballs arqueològics se centraren en l'espai interior de l'església, bàsicament dins de la planta gòtica de l'edifici.

L'EXCAVACIÓ

La intervenció arqueològica tenia per objecte documentar l'existència o no de restes materials amb valor arqueològic per sota dels nivells actuals d'ús de l'edifici. I amb més motiu si cal, perquè esta construcció es troba en una àrea urbana potencialment arqueològica com és el recinte emmurallat de la vila medieval de Peníscola.

Els treballs arqueològics combinaren la realització de sondejos estratigràfics del subsòl, amb la realització de diverses cales, i l'obertura en extensió de superfícies més àmplies a l'interior de varies capelles. La limitació de les actuacions feu que estes s'orientaren més cap a l'obtenció de dades significatives sobre el procés de construcció i d'evolució històrica de l'edificació, que no pas en aprofundir en les seqüències estratigràfiques del subsòl.

Es practicaren sis sondejos i s'excavaren quatre de les capelles laterals situades en la part gòtica del temple, una a la banda de ponent i les tres que acompanyen la porta d'accés per llevant. En concret, s'excavà de forma completa la primera capella del costat de l'Evangeli, on es trobava la pila baptismal; i la segona i la quarta capella també del costat de l'Evangeli, que foren excavades de forma parcial;

així com també la tercera capella del costat de l'Epístola, on es troba l'antiga porta d'entrada tapiada, que s'excavà en tota la seua extensió, però sense aprofundir més enllà del morter on assentava el seu paviment de rajoles.

També es va fer un seguiment del procés de neteja i sanejament de les parets de l'església, amb la finalitat de fixar una estratigrafia murària que permetés relacionar entre sí tots els elements de la construcció i, alhora, fixar la seqüència de creixement del temple. I finalment s'afrontà la vigilància en tot el procés de canvi i renovació de les cobertes de l'edifici.

SONDEJOS

Sondeig I (S-I)

Sondeig situat a la banda occidental de la nau gòtica de l'edifici, just enfront de la tercera capella del costat de l'Epístola, i a la vora d'un conjunt de tres làpides sepulcral (una amb data i llegenda gravada de l'any 1700, una altra sense cap inscripció i la tercera trencada en molts bocins). Si més no, calia determinar si es tractava d'elements descontextualitzats o, per contra, indicaven la presència d'altres estructures en el subsòl.

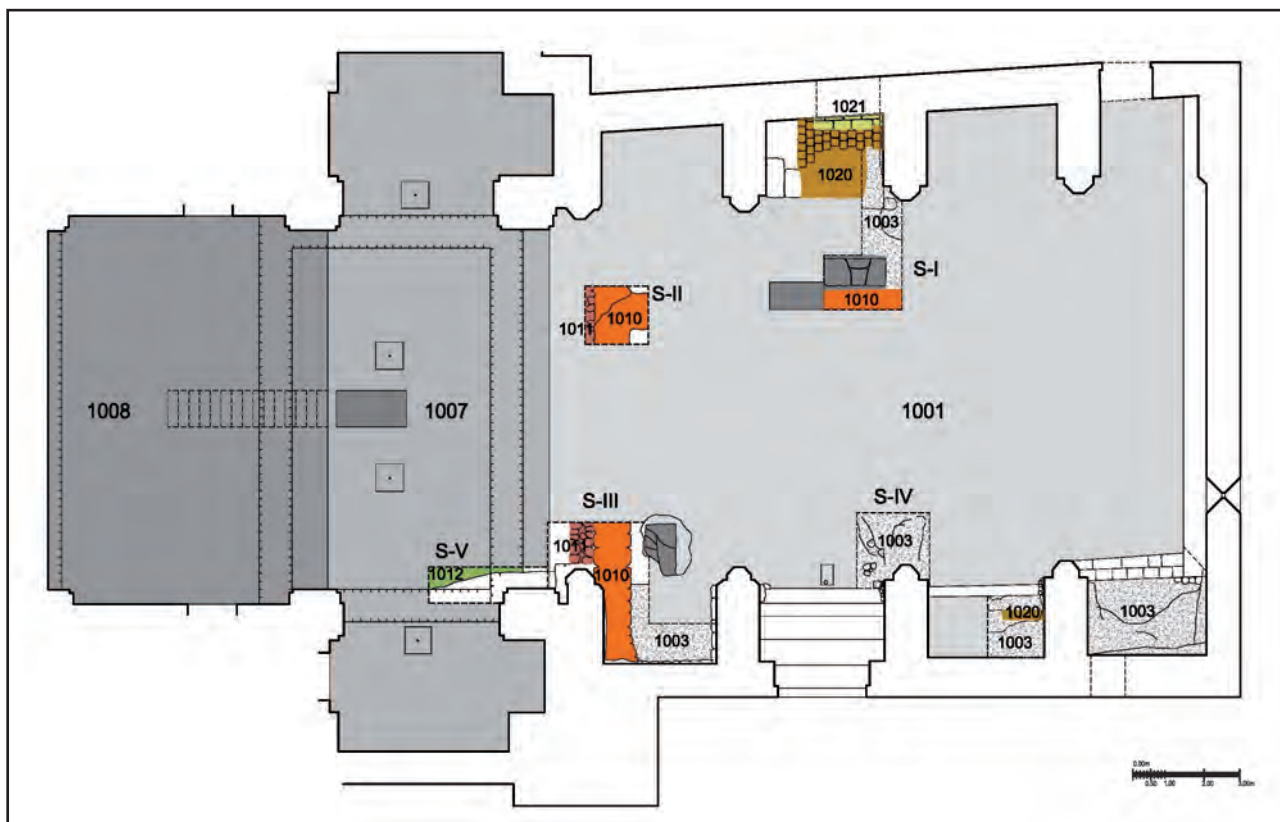

Figura 2. Planta general de l'excavació amb indicació de les diferents estructures i unitats estratigràfiques identificades.

Figura 3. Detall del sondeig I amb la presència de làpides reutilitzades.

La cala emmarcà dues de les làpides i limità amb la tercera. Les seues dimensions foren de 150 x 225 x 15 cm, i posteriorment es prolongà en forma de "L", amb una grandària de 300 x 110 x 23 cm. Les fondàries a les quals es va arribar són mínimes. En el primer cas, només retirar els fragments de làpida –que estaven col·locats allí fora de context– es detectà la presència del mur antic de tancament del temple primitiu. En conseqüència, l'altra làpida sense inscripció també es trobava a sobre del mur, i la tercera làpida sí que es trobava lleugerament desplaçada del seu lloc, tot cobrint un possible enterrament en fosa. En el tram de l'ampliació, la fondària no superà els 23 centímetres fins que s'arribà al nivell de la roca natural amb els seus plegaments característics.

Sondeig II (S-II)

Es tracta d'una cala oberta en una zona intermèdia de la nau gòtica del temple, també sobre el costat occidental i alineada amb la cala de S-I, per tal de resseguir la presència o no del mur antic de l'església. Les dimensions de la cala foren 175 x 175 x 35 cm, que és la fondària a la qual aparegué el referit mur. En este cas es tractava de l'angle del mur que gira a 90° cap a l'est.

Sondeig III (S-III)

Sondeig practicat en la banda oriental del temple, just en el punt de connexió entre la construcció gòtica i la barroca, allí on conflueix el darrer contrafort amb arcada gòtica i la primera pilastra barroca amb púlpit inclòs. En superfície era força visible un canvi evident del paviment de l'església, el qual

Figura 4. Detall del sondeig III amb la presència del mur meridional de la primitiva església.

mantenia lloses de pedra a la part nova i un terra de ciment a la part vella.

La cala, que prengué de referència una làpida trencada que es trobava encastada al terra i el referit canvi de paviment de la nau, tot just al davant de la quarta capella del costat de l'Evangelí, tenia unes dimensions de 175 x 275 centímetres. En este cas, la fondària fluctuà segons els punts del sondeig. En trobar-se també alineada amb la cala del S-II, aparegué el mur meridional de l'antiga església, a només 16 cm de fondària.

Ara bé, adossat a este mur aparegué un altre de pedra en sec, a manera de tirant entre els contraforts, i a només 10 cm de fondària, just per sota del paviment de ciment. Per contra, a la banda meridional del nou mur de pedra, hi ha tot un reble de terra solta. El sondeig arribà a una cota de 165 cm, sense que es donés per acabat el nivell. Cal dir també que la làpida que fa de límit de la cala està fora de context i colgada en este punt sobre un reble de terra.

Sondeig IV (S-IV)

Sondeig efectuat davant la porta d'entrada al temple, just on acaba el darrer graó de l'escala i vora el contrafort de la segona capella del costat de l'Evangelí. Amb unes dimensions de 200 x 200 centímetres, la profunditat oscil·la entre els 15 i els 30 cm fins arribar als plegaments irregulars de la roca natural. No hi ha cap potència arqueològica, tret de l'anivellament per assentar el terra de ciment últim que tenia l'església.

Sondeig V (S-V)

Este sondeig és l'únic que es va practicar fora de l'àmbit del temple gòtic, tot i que annex a la cala del S-III, per tractar-se del punt on arranca l'arc de la volta d'una de les grans criptes que hi ha ocupant el sòl del tram d'església ampliat en època barroca, i que fou utilitzat com a ossera col·lectiva.

La cala té unes dimensions reduïdes de 100 x 325 centímetres, i la seua fondària varia segons es tracte del fonament de la pilastra, a només 17 cm; de la part superior de la volta de la cripta, a 44 cm; o del començament inferior de la mateixa a 110 cm.

CAPELLES

Primera capella del costat de l'Evangeli

Capella entre contraforts situada a l'extrem nord-est de l'edificació, amb dos graons per accedir-hi des de la sala principal de l'església, i emplaçament de la pila baptismal. La capella, que té unes dimensions aproximades de 225 x 325 centímetres, es va excavar en la seua totalitat. Al seu interior es va buidar tot un reble de terra i runes fins arribar a la roca natural, situada a una cota de fondària de 30 cm. Una cota, però, sempre per sobre el nivell de la nau principal. De fet, sovint es veu la roca natural retallada per tal d'aconseguir un espai útil dins de la capella. Els mateixos contraforts que la delimiten descansen també sobre la roca natural i per damunt del nivell del terra de l'església.

Segona capella del costat de l'Evangeli

Capella situada entre contraforts, a la banda oriental del temple, i excavada parcialment. Només es va actuar arqueològicament en la meitat septentrional de la capella, amb una cala que feia 150 x 200 centímetres. La capella disposava d'un sol graó d'altura sobre la cota del paviment de l'església. El seu interior estava reble de terra i runes. L'excavació arribà a una fondària que oscil·lava entre els 5 cm a la part del fons de la capella i els 24 a la banda interior, vora el graó. Un desnivell que s'explica per la presència de la roca natural, la qual ha estat progressivament rebaixada per tal d'anivellar i regularitzar l'espai interior de la capella. En la part interior de la capella es va identificar les restes d'un antic paviment de rajoles molt malmés i amortitzat posteriorment amb la construcció del graó referit.

Quarta capella del costat de l'Evangeli

Els treballs arqueològics en esta capella, situada igualment entre contraforts a la banda oriental

Figura 5. Excavació de la primera capella a llevant amb els fonaments de les parets antigues sobre la roca natural.

del temple, són també una continuïtat dels treballs realitzats en la cala del S-III, amb la qual delimitava. La presència en el referit sondeig del mur antic de l'església obligà a resseguir este dins de la capella. Motiu pel qual, la superfície excavada de la capella dibuixa una planta en forma de dos rectangles units en angle recte. La dimensió del primer fa 200 x 125 cm i està situat sobre el costat meridional de la capella, la del segon fa 125 x 310 cm i està situat sobre la banda de llevant de la capella, sempre perfilant en tots dos casos el mur antic de l'església. La fondària excavada oscil·la entre els 4 i els 8 cm en el primer tram, just quan apareix el mur antic per sota del terra de ciment existent, i la roca natural on descansen els fonaments del mur en el tram oriental.

Tercera capella del costat de l'Epístola

Els treballs arqueològics en esta capella, situada entre contraforts, són una continuïtat dels realitzats en la cala del S-I, la qual arriba fins els límits d'esta. La superfície excavada de la capella fa 320 x 225 centímetres i la fondària no ha superat els 10 cm, tot just fins arribar al preparat de morter on asentava el paviment de rajoles encara conservat. Un paviment de rajoles que, a més, enrasava amb el llindar de la porta gòtica ara tapiada en el pany de ponent.

SEGUIMENT DE LA COBERTA

Els treballs arqueològics es varen completar, com ja s'ha apuntat abans, amb un seguiment de les tasques de neteja, sanejament i recuperació de la coberta de l'església. Afectada per diferents conflictes bèl·lics, presentava patologies que calia co-

Figura 6. Vista del seguiment arqueològic en la coberta de l'església.

Figura 7. Detall d'alguns forats a la coberta produïts pels bombardejos contemporanis a l'edifici.

regir, com ara forats considerables produïts pels darrers bombardejos efectuats sobre l'edificació ja avançat el segle XX.

Les tasques realitzades foren, bàsicament, de desenrunament i neteja de la capa de terra i graves sobre la qual assentaven les teules de la coberta. S'arribà fins una capa consistent de morter que dóna forma a la coberta i oculta a sota –entre esta capa i les voltes interiors de l'església– tot un farcit descomunal de peces de ceràmica, generalment trencades i amortitzades, que permeten alleugerir el pes de la dita coberta.

LES TROBALLES ARQUEOLÒGIQUES

De resultes de tots els treballs efectuats s'ha produït una sèrie de troballes, amb un grau desigual de singularitat, però totes elles igualment rellevants per al coneixement històric del temple. No es tracta, però, d'un nombre gaire elevat d'elements: alguns paviments, diversos murs, pocs fragments ceràmics i una quasi nul·la seqüència de nivells estratigràfics.

LES TROBALLES ESTRUCTURALS

Elements arquitectònics. Es tracta quasi exclusivament dels fonaments de la paret occidental i meridional de l'església original del segle XIII (UE 1010); una paret de pedra en sec adossada a l'anterior (UE 1011); la volta d'una de les grans criptes del presbiteri (UE 1012); i el trespol de l'edifici per sobre de les voltes (UE 1013).

Paviments i terres d'ocupació. A banda de l'existent en ús (UE 1001), només s'han localitzat les restes del paviment de rajoles de terra cuita del segle XV (UE 1020) en la tercera capella del costat

de l'Epístola; la continuïtat del paviment cap a l'exterior de l'edifici amb lloses de pedra (UE 1021); i les mostres reduïdes d'un paviment de rajoles en la segona capella del costat de l'Evangeli.

Totes estes estructures tenen una lectura, documentació i interpretació relativament nítida, que permet proposar una cronologia ajustada. És cert que el moment d'ocupació més antic està representat per unes poques construccions, però també es tracta de les més significatives. Les restes baix medievals són també escasses però clarament diferenciades de la resta.

LA SEQÜÈNCIA ESTRATIGRÀFICA

L'estratigrafia que s'ha documentat és molt escassa i senzilla. S'ha constatat un procés recurrent de rebaixament del nivell original del temple i tota una sèrie d'anivellaments posteriors que sovint utilitzen el repicat de la roca natural per tal de guanyar espai i superfícies útils.

De fet, per sota del paviment existent de ciment que estava en ús últimament (UE 1001), datat al segle XX, apareix la roca natural (UE 1003). Esta presenta una sèrie de plecs inclinats que són regularitzats amb aportacions esporàdiques de terra solta (UE 1002), sovint amb aportació aïllada de materials ceràmics antics.

Només en la zona ampliada de la capçalera gòtica i en la part barroca del temple es troba un reble homogeni que correspon al moment de la seua construcció (UE 1004 i UE 1005 respectivament). A més, el recreixement del paviment de la primera capella del costat de l'Evangeli, on hi era la pila baptismal, generà un reble també homogeni i coetani del moment de construcció al segle XVIII (UE 1006)

Figura 8. Fragments de plats de ceràmica amb decoració heràldica del segle XV..

Els fonaments d'una part important de les parets de l'edificació descansen directament sobre la roca natural, lleugerament condicionada per a rebre'ls. D'altra banda, les diferents superposicions i ocupacions de l'espai generaren una neteja sistemàtica dels nivells arqueològics precedents. Per tant, resulta gairebé impossible fixar una seqüència de sedimentació i acumulació de materials arqueològics que tinguin correspondència amb les diferents fases històriques que s'han succeït.

ELS MATERIALS ARQUEOLÒGICS

L'excavació ha permès recuperar bàsicament tipus ceràmics que corroboren una ocupació de l'espai des de l'època medieval fins a l'actualitat, tot i que no ha aparegut cap conjunt o peça especialment significativa pel seu interès artístic o per la seua singularitat.

Val a dir que també s'han recuperat alguns fragments de ceràmica antiga (ibèrica i romana) en el nivell de terra que regularitza els plecs de la roca.

Figura 10. Olles de cuina dels segles XV-XVII reutilitzades en el rebre de les cobertes.

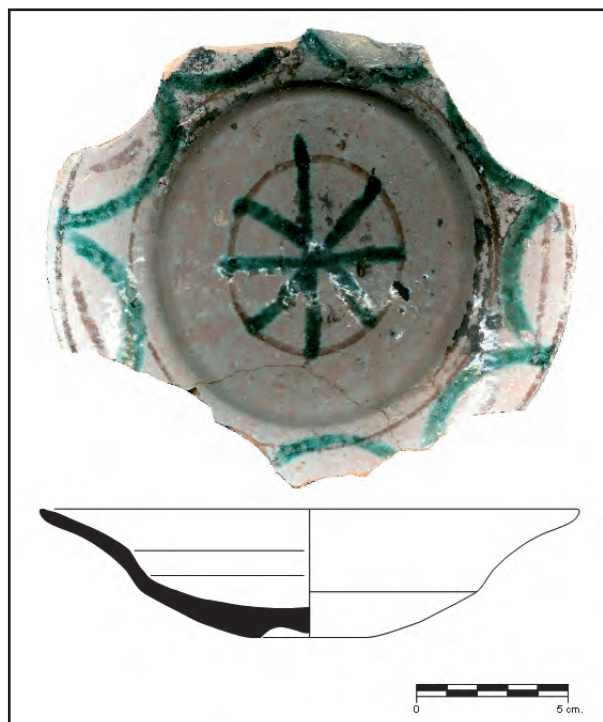

Figura 9. Plat decorat en verd i manganés del segle XV.

Sembla que es tracta més aviat d'intrusions produïdes amb les aportacions artificials de terra per tal d'anivellar el terra de la roca natural esmentada, que no pas d'una ocupació pròpia.

Apareixen alguns fragments de cassoles, escudelles, cànters i d'altres de difícil determinació, que es poden datar entre el segle XV i el XVIII. Hi ha pisa de reflexes daurats i pisa blava acompanyades de ceràmica comuna i de cuina vidrada. Entre els fragments de ceràmica antiga hi ha anses d'àmfores i algun kalathoi. També hi ha algun taulell.

Figura 11. Fragment d'estucat amb decoració pintada del segle XIII-XIV.

Figura 12. Detall de les parets de la cantonada occidental del temple primitiu amb un contrafort.

Uns fragments interessants són les restes de decoració pintada sobre algeps amb indicis dels efectes produïts per un incendi que afectà l'antiga edificació.

L'EVOLUCIÓ HISTÒRICA DEL CONJUNT. CANVIS I CONTINUÏTATS

De resultes de tots els treballs efectuats s'ha produït una sèrie de troballes, amb un grau desigual de singularitat, però totes elles igualment rellevants, perquè han permès documentar les diferents fases de construcció, destrucció i ampliació del conjunt edificat de l'església de Santa Maria de Peníscola. La seqüència evolutiva que es proposa per a les troballes realitzades és la següent:

SEGLE XIII. FASE POST CONQUESTA

L'element construït més destacat que s'ha pogut identificar en els treballs arqueològics ha estat la cantonada occidental del primitiu temple de conquesta del segle XIII. Fins ara només es comptava

Figura 13. Vista del mur meridional de la primera església de Santa Maria reforçat després amb un altre mur de pedra in situ.

amb els indicis i les restes de la porta i un tros de llenç a l'extrem oriental. Amb les restes trobades es pot delimitar amb precisió la planta de l'antiga església i establir les comparacions oportunes amb temples que tenen les mateixes característiques arquitectòniques.

Ara ja es pot dir que l'església original de Sant Maria, la del segle XIII, tenia una planta allargada que feia al seu interior 16 x 9 m aproximadament i que podria haver estat dividida en quatre crugies separades per arcs faixons. D'estos darrers no hi ha restes, com tampoc del tipus de coberta. Al seu interior es pot apuntar l'existència de pintures murals sobre guix, amb domini dels colors roig i negre sobre el fons blanc. Alguns fragments d'estes pintures també hi tenien adherides restes evidents d'estar cremades pels efectes d'un incendi i, en la seua condició de runa, foren utilitzats per reomplir la nova terrassa sobre la qual es construí el temple gòtic.

Les parets de l'església primitiva descansaven directament sobre la roca mare, la qual fou retallada i anivellada per a aconseguir una superfície més o menys plana. Indicar que la paret situada al nord-oest, però sobretot la seua perpendicular en la banda sud-oest (totes dues descobertes en esta intervenció arqueològica) voregen el límit de la plataforma de roca natural condicionada, tot just abans de produir-se un desnivell significatiu.

Es podria dir que totes dues parets busquen la verticalitat respecte al pendent topogràfic. Tant és així que, en l'angle occidental descobert en les excavacions, i com a continuació de la paret situada als peus del temple hi trobem una mena de contrafort per a contrarestar les descàrregues de l'edifici. L'ample de la paret oscil·la entre els 90/100 cm, tot i que les parts descobertes corresponen als mateixos fonaments de l'edifici, molt malmesos en les

bandes de ponent i septentrional. Del paviment, tampoc no queden restes que es puguen reconèixer, atès que la construcció gòtica rebaixà substancialment la cota del terra original.

Per tal de completar la perspectiva del temple original, ara cal recuperar visualment la gran espitllera botzinada, amb doble vessada –que es troba tapiada sobre la paret del temple que confronta amb el carrer Major– i que s'emplaça just al centre de la nau primitiva. Esta finestra degué permetre l'entrada de llum solar a l'interior de l'església.

SEGLE XV. FASE BAIX MEDIEVAL

Era conegut l'incendi que assolà l'església primitiva de Santa Maria, ara en tenim constatació arqueològica i les seues conseqüències foren d'un abast molt major. De fet, es procedí a construir un nou temple, més gran, de majors proporcions que el precedent. Per això s'hagué de fer una plataforma nova que, a falta de roca que anivellar, obligà a construir una terrassa artificial, amb un mur de contenció i el consegüent reble de runes intern. La plataforma per a assentar la nova església gòtica va

Figura 14. Porta tapiada del temple gòtic que construí l'Orde de Montesa, al fons, i mur occidental de la primitiva església, al davant.

créixer un poc cap al sud –on és molt probable que aollís una altra crugia hui desapareguda–, i bàsicament cap a ponent –buscant les muralles–, per tal de donar-li major amplitud al temple.

Sobre la nova paret i façana orientada a la plaça Major es va obrir una porta –actualment tapiada– que té esculpit un emblema de l'Orde de Montesa. Es probable que, atès el gran desnivell que la plataforma artificial generava en esta banda de l'edifici, es decidís rebaixar tot el terra interior de l'església. Així fou com s'arrasà amb els paviments precedents i quasi bé amb els seus murs. L'estat de ruïna del temple de conquesta després de l'incendi degué ajudar molt a prendre esta decisió.

La planta de l'església gòtica construïda a mitjans del segle XV era igualment rectangular, però de majors proporcions, per la qual cosa absorbí el solar del temple precedent. Es van construir els contraforts interiors que sustenten les arcades apuntades i, alhora, conformen les capelles laterals. Les darres arcades que prolongaven la longitud del temple per la banda del pendent ja foren construïdes fora del solar de l'antic temple.

La paret que limita amb la plaça de l'Ajuntament i els contraforts adjunts es bastiren sobre el fonament de la terrassa artificial. Allí s'obrí també la referida porta actualment tapiada. L'excavació, però, permeté recuperar un paviment medieval de rajoles cuites que en arribar poc abans del brancal de la porta esdevé un paviment de lloses de pedra, que tindria continuïtat fora del temple.

El terra de les capelles generades sobre l'lenç de la porta d'accés primitiva era la roca natural, la qual fou igualment retallada per a rebaixar-la fins a la cota de nivell del nou paviment. Esta actuació provocà que en les dues primeres capelles –les situades entre el carrer Major i la porta d'entrada–, la

Figura 15. Detall del paviment de lloses de pedra que tenia l'església al segle XV.

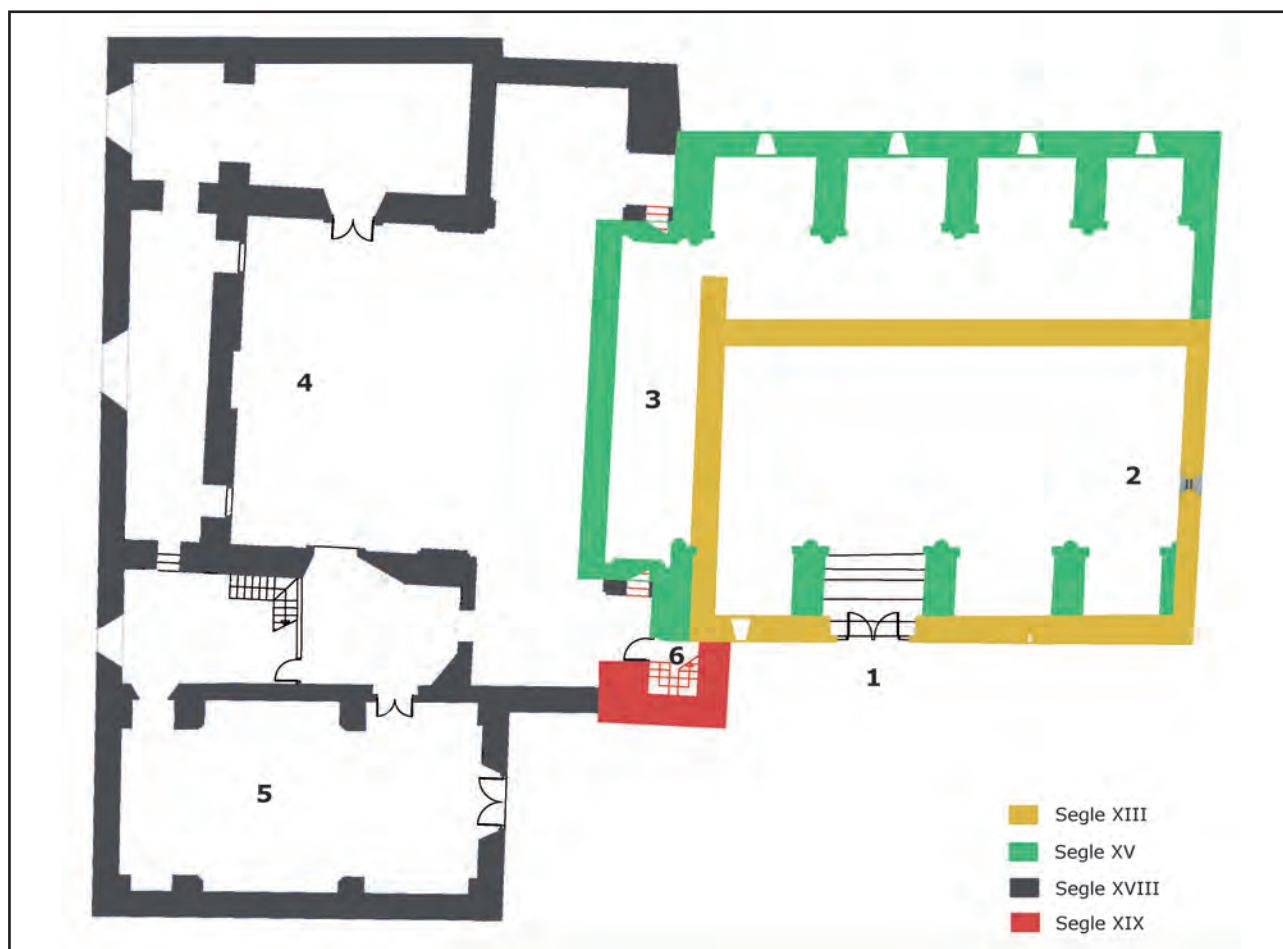

Figura 16. Planta de l'església parroquial de Santa Maria. Fases constructives i elements més rellevants: 1 - Portalada; 2 - Capçalera primitiva; 3 - Capçalera gòtica; 4 - Capçalera moderna; 5 - Capella de la comunió; 6 - Torre campanar.

connexió entre el mur i la roca es quedés a la vista. És a dir, el contacte entre fonament i solera natural estava a la vista en situar-se per damunt del nivell del terra.

La nova construcció aprofità el conegut llenç de la primitiva església i la porta d'entrada, però va tapiar algunes espitlleres i una porta estreta d'accés, també considerada com la porta d'una sagristia. Igualment, es va reforçar la paret ampliant la seua grossària amb un altre mur adossat al qual es travaren els contraforts interns.

SEGLE XVIII. FASE BARROCA

La darrera ampliació de l'església parroquial al seglel XVIII tingué conseqüències de gran envergadura per al conjunt de l'edificació, però en tractar-se d'una ampliació volada sobre el pendent natural del terreny en la banda occidental—mitjançant una interessant combinació de murs de càrrega i voltes

de canó—, està no tingué, aparentment, massa incidència sobre els nivells arqueològics del subsòl, però sí molta sobre la part dempeus de l'edifici.

En qualsevol cas, hi ha una hipòtesi que resta per confirmar i que, amb esta intervenció arqueològica, ha resultat impossible de determinar. De fet, és possible que el paviment de l'església gòtica estigués més alt del que unes línies més amunt s'ha comentat, i que l'eixida per la porta de l'Orde de Montesa es fera tot descendant uns graons. Això explicaria, en part, la gran volada que prenen els basaments d'algunes pilastres, i el remenat de materials ceràmics baix medievals amb altres procedents del temple primitiu. De ser així, caldria pensar en la reforma del seglel XVIII com la responsable de rebaixar novament la cota del paviment intern de l'església als nivells gairebé contemporanis, i la utilització de grans lloses de pedra per a pavimentar el tram del creuer situat al davant del nou presbiteri.

SEGLES XIX-XX. FASE CONTEMPORÀNIA

L'excavació arqueològica no ha aportat gairebé dades sobre este període de la història del temple que, recordem-ho, va veure com es malmetia força el temple i era destruïda l'espaldana primitiva durant les guerres napoleòniques i el fort setge i bombardeig al qual fou sotmesa la població. El campanar hagué de ser enderrocat i l'actual s'aixecà molt més tard, entre 1862 i 1866. Durant la guerra civil de finals dels anys 30 del segle XX, l'edifici va patir noves destrosses, algunes ocasionades a la coberta per atacs de l'aviació.

Els treballs de seguiment de la neteja i la reparació de la coberta han permés documentar una sèrie d'impactes de bombes que generaren forats de diferent grandària en la coberta de la part superior de les voltes de la nau principal. Uns impactes que foren reparats en el seu moment reblint els buits i substituint les teules malmeses. Ara, però, s'ha pogut actuar de forma uniforme i conjunta sobre tota la coberta.

Este tipus de reparacions senzilles també es degueren aplicar a l'interior de l'església i, probablement, en son bona mostra el paviment de ciment que cobria gran part del terra del temple i d'algunes capelles. Un terra que incorporava lloses senceres i fragments d'altres en un intent per aprofitar materials que es trobaven dins de l'edificació, però totalment descontextualitzats després del conflicte bèl·lic.

En qualsevol cas, recordar que els treballs arqueològics han estat molt limitats, molt localitzats i sovint superficials. Per tant, es pot dir que l'emplaçament encara guarda algunes incògnites en el seu subsòl, i l'arqueologia pot aportar en el futur noves dades sobre l'evolució i el creixement de l'església de Santa Maria de Peníscola.

BIBLIOGRAFIA

- AADD (2005): *Paisatges Sagrats*. Generalitat Valenciana. València.
- FEBRER IBÁÑEZ, J.J. (1924): *Peñíscola. Apuntes históricos*. Armengot. Castelló.
- PAISAJES SAGRADOS (2005): *Pedro de Luna: el Papa de Peñíscola (Guía de visita)*. Generalitat Valenciana. València.
- SELMA CASTELL, S. (2007): "Els treballs arqueològics a l'església parroquial de Santa Maria de Peníscola", en AADD, *Parroquia Santa María de Peñíscola*, 104-112. Antinea. Vinaròs.
- SIMÓ CASTILLO, J.B. (2003): *Peñíscola*. Antinea. Vinaròs.
- SIMÓ CASTILLO, J.B. (2007): "Veinte anotaciones sobre la iglesia mayor Santa María de Peñíscola", en AADD, *Parroquia Santa María de Peñíscola*, 113-138. Antinea. Vinaròs.
- ZARAGOZÁ CATALÁN, A. (2000): *Arquitectura gótica valenciana, siglos XIII-XV*. Generalitat Valenciana. València.
- ZARAGOZÁ CATALÁN, A. i GIL SAURA, Y. (2005): "La iglesia parroquial de Peñíscola", en AADD, *Paisatges Sagrats*, 142-151. Generalitat Valenciana. València.